

УДК 94(47+57):338.45:331.108“1925/1927”

РЕЖИМ ЕКОНОМІЇ ТА КАДРОВА ПОЛІТИКА В ДЕРЖАВНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ СРСР (1925-1927 рр.)

Проаналізовано вплив економічних реформ періоду нової економічної політики на кадрові зміни в державному виробництві на прикладі кампанії режиму економії (1925-1927 рр.). Розглянуто причини запровадження кампанії, її розвиток, завершення і вплив на становище робітників. Особливу увагу приділено взаємовідносинам на виробництві між робітниками, адміністрацією і профспілками.

Ключові слова: нова економічна політика, режим економії, кадрова політика СРСР.

Необхідність вивчення особливостей нової економічної політики (непу) викликана недостатньою кількістю комплексних досліджень з цієї важливої проблеми. Загалом, малодослідженими залишаються питання зв'язку економічних та політичних рішень на соціальні взаємовідносини у суспільстві та зокрема кадрових змін у промисловості.

Між тим соціальна, економічна, політична історія періоду нової економічної політики – одне з концептуально важливих і складних питань сучасної історіографії. Звернення до досвіду непу вітчизняних і зарубіжних дослідників протягом багатьох років є показником актуальності даної проблеми.

Соціальні процеси періоду непу стали актуальною темою дослідників з середини 1990-х р. Потужний імпульс дослідженню історії робітничого руху був наданий міжнародним науковим проектом «Робочий активізм в Радянській Росії 1918-1929 рр.», в рамках якого видано збірник «Трудові конфлікти в радянській Росії. 1918-1929 рр.» [20]. Він містить наукові статті зарубіжних істориків, огляди документів центральних архівів та повідомлень радянської та емігрантської преси про трудові конфлікти даного періоду.

Проблеми мотивації та стимулювання праці, виробничої етики як складових трудових відносин та кадрових змін в радянській Росії на матеріалах конкретних регіонів і окремих підприємств підняті в роботах Л. Н. Бехтеревої [3], Л. І. Бородкіна [4], Ю. М. Голанд [6], Л. Н. Лютова [12; 13], С. Б. Ульянової [21], О. І. Сафонові [4]. Автори зазначають, що військово-мобілізаційний принцип панував в системі партійного керівництва та накладав відбиток на сферу виробничих відносин. Це бюрократизувало її і піддавало жорсткій регламентації та адмініструванню. Методи прямого та непрямого примусу створювали ґрунт для поширення конформізму та зміцнення механізму маніпулювання масами, розглядаються вони при цьому в якості основних, що виникали при вирішенні спорів і конфліктів.

Серед вітчизняних науковців дослідженнями трудових відносин і кадрових змін в промисловості займаються О. М. Мовчан [14] та Г. Г. Єфіменко [9]. Вчені зазначають, що найбільш вагомими причинами страйкового руху в період непу були незадовільне економічне становище простих працівників у порівнянні з кваліфікованими та прорахунки кадрової політики радянської влади.

Політичні та економічні кампанії були характерною рисою політики більшовиків у період нової економічної політики. Це пояснюється військово-мобілізаційною системою керівництва більшовиків, незміною з часів громадянської війни. Заклики до зниження роздрібних цін (1923 р.), підвищення продуктивності праці (1924-1925 рр.), раціоналізації виробництва (1927-1928 рр.) стали відповіддю на нестійкість економіки періоду непу. Значний вплив це мало і на кадрові зміни на виробництві.

У середині 20-х років керівництво Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) розробляло варіанти майбутнього розвитку СРСР. Питання шляху економічного розвитку, модернізації промисловості, оптимізації виробництва були самими важливими. «Головна проблема: як у злиденній країні заробити багатий капітал для індустріалізації», – писав М. І. Бухарін. У 1925 р. виникли проблеми з хлібозаготівлею та розгорнулась чергова господарська криза. Це стало основними причинами введення кампанії режиму економії. Сучасні дослідники, такі як Л. Н. Лютов відстоюють точку зору, що режим економії був складовою політики, направленої на посилення накопичування коштів в цілях

форсованого розвитку важкої індустрії за рахунок максимального скорочення споживання і на підвищення продуктивності праці в умовах низьких технологій [12, с. 118].

23 лютого 1926 р. з'явився наказ голови Вищої ради народного господарства (ВРНГ) Ф. Е. Держинського та начальника адміністративно-фінансового управління Г. А. Русанова № 413 «Режим економії» [9, с. 15]. Автори цього наказу планували скорочення штатів, витрат по відрядженням, формам звітності, всіляких нарахувань на заробітну платню, норм витрачання сировини і палива, витрат на рекламу тощо [21, с. 146].

У квітні 1926 р. вийшло звернення Центрального комітету (ЦК) і Центральної контрольної комісії (ЦКК) ВКП(б) «Про боротьбу за режим економії» [11, с. 177]. В ньому містився заклик до всіх трудящих неухильно підвищувати продуктивність праці, домагатися всебічної економії, максимально використовувати внутрішньогосподарські резерви. Були визначені конкретні заходи щодо вирішення цих завдань. Передбачалося, зокрема, широке висвітлення у пресі викриття фактів безгосподарності, розхлябаності, марнотратства (попри службове становище відповідальних за це осіб), встановлення чіткої ділової звітності господарників перед робочою масою на своїх підприємствах, посилення відповідальності за безгосподарність і марнотратство, суворі і рішуча боротьба з розтратами та зловживаннями, з притягненням до суду всякого, хто провинився, незалежно від займаного їм положення, приведення всяких нарахувань на заробітну платню в відповідність із декретними постановами, повна ліквідація яких би то не було прихованих видів додаткового оподаткування госпорганів, продовження наполегливої систематичної роботи з підвищення продуктивності праці, як найважливішого джерела соціалістичного нагромадження, боротьба за загальне підвищення продуктивності підприємств, боротьба з невихідом на роботу, з прогулами та інше [11, с. 178].

У другій половині 20-х р. режиму економії були присвячені численні роботи публіцистів та економістів, що популяризували цю ідею [2; 8; 22]. Пропаганда представляла режим економії як постійну характеристику соціалістичної економіки на відміну від економіки капіталістичної, якій нібито органічно властиві «нескінченна і безплідна розтрата сил і засобів»

[15, с. 21]. Марнотратство ж, недисциплінованість та інші біди радянської економіки оголошувалися спадщиною царського режиму, наслідками революції.

Активним прихильником режиму економії став М. І. Бухарін. Це гасло вписувалося в його схему внутрішніх джерел накопичення для індустріалізації. Щоб промисловість могла зібрати достатні кошти, продуктивність праці повинна була зростати швидше заробітної платні [10, с. 307-308]. Так само міркували й інші радянські керівники: «На фабриках і заводах дуже часто – зайва кількість робітників. Зайві робочі, зайва робоча сила у виробництві перетворює фабрику в соцзабез»; «ми не можемо рушити вперед нашу індустрію, ми не можемо підняти заробітну платню, якщо не припиняться прогули, якщо продуктивність праці застрягне на одній точці» [19, с. 137]. Таким чином, вимальовувалася головна мета кампанії – підвищення продуктивності за рахунок збільшення інтенсивності фізичної праці робітників.

Під кампанію починали створюватися відповідні організаційні структури. 13 квітня 1926 р. на нараді президії ВРНГ СРСР з президіями ВРНГ союзних республік, промбюро і найбільшими губраднаргосами Ф. Е. Дзержинський був обраний головою комісії з боротьби за режим економії. Згодом створення аналогічних структур почалося на місцях [3, с. 86]. Незабаром і на окремих підприємствах почали з'являтися спеціальні комісії по режиму економії або контрольно-спостережні групи [21, с. 147]. У них входили два представника заводууправління, по одній людині від завкому, виробничої наради і партійного осередку. Протягом короткого часу комісії по режиму економії перетворилися на бюрократичні органи.

Період з жовтня 1926 р. по березень 1927 р. – це період активізації кампанії. XV конференція ВКП(б) оголосила основним напрямом режиму економії раціоналізацію виробництва і управління. Кампанія передбачала боротьбу за рентабельність підприємств, максимальне використання устаткування, ресурсів, підвищення продуктивності праці тощо, а також впорядкування господарського і державного апарату (скорочення його чисельності, скасування зайвих ланок управлінської структури, спрощення звітності, тощо).

22 квітня 1926 р. постановою політбюро ЦК ВКП(б) перед господарниками країни ставилося завдання посилити роботу з організації праці, скорочення непродуктивних витрат робочого часу, покращення трудової дисципліни. А 18 травня 1926 р. вийшла постанова Ради праці і оборони (РПО) «Про підняття продуктивності праці в промисловості і на транспорті» [17, с. 523-525].

У цих постановах, так само як і в місцевих директивах, говорилося про вирішення проблеми шляхом раціоналізації виробництва та раціонального використання робочого часу. На практиці ж основними засобами підвищення продуктивності праці виявилися зростання фізичної напруженості робітників і посилення трудової дисципліни. У ході кампанії боротьби за режим економії проводилося скорочення штатів робітників і службовців (це збільшувало навантаження на тих, хто залишався), перегляд норм виробітку.

Недоліки режиму економії відмічалися у звітах Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК). Наприклад за вересень 1926 р. вказувалось про те, що по ряду підприємств адміністрація проводить економію шляхом звільнення робітників, причому в багатьох випадках скорочення проводиться непродуктивно і тягне за собою перебої у виробництві, надмірне навантаження на працюючих, найчастіше і зворотний прийом скорочених. В вересні 1926 р. на Майкорському чугуноплавильному заводі Камметаллу (Урал) скорочення штату працюючих при навантаженні вугілля вдвічі збільшило об'єм роботи для робітників. В результаті вони застрайкували. Скорочення було зроблено без відома фабкома, який дізнався про нього лише на наступний день. Скорочення викликали і необдуманий набір нової робочої сили на підприємства. В той же час на Дрезненській фабриці Орехово-Зуєвського тресту скорочено 100 робітників ткацького відділу, які стали зайвими через скасування запланованого пуску додаткових верстатів [18, с. 320].

У широких масах подібні заходи сприймалися як «збочення режиму економії». Підвищення рівня праці робочі бачили в боротьбі з простоями і прогулами [12, с. 145]. Проте найбільш часто керівництвом та комісіями пропонувалися заходи адміністративного впливу (зміна роботи, догана, звільнення) і громадського осуду (обговорення прогульників на зборах, штрафні дошки і «чорні списки» у цехах). Відповідно планувалося

посилити і матеріальне стимулювання – преміювали добросовісних працівників. Обговорювалися також способи боротьби з пияцтвом, поліпшення умов праці, роботи лікувальних і дитячих установ.

Наприклад, на заводі «Червоний трикутник» (м. Москва) для боротьби з прогулами проводилися цехові збори, списки прогульників публікувалися в стінгазеті. По адміністративній лінії застосовувалися переводи на іншу роботу та догани. В результаті кількість прогулів зменшилася з 528 у квітні до 238 у серпні 1926 р. [20, с. 89-90].

В цілому на початку кампанії за режим економії виявлялося прагнення «натиснути на прогульника», існувало уявлення про можливість рішучим ударом покінчити з прогулами. На перших порах певний ефект дійсно був досягнутий: в союзній промисловості в цілому прогули в 1926-1927 рр. становили 4,7 дня на одного робітника в рік, а в 1927-1928 рр. – 4 дні [13, с. 120]. Однак, вже в 1927-1928 рр. довелося знову вдаватися до посиленних адміністративно-репресивних заходів.

Можна сказати, що господарники скористалися висунутим гаслом режиму економії для того, щоб звернути увагу на проблеми промислового життя. У ході обговорення спливали й такі болючі питання, як взаємини між фабрикою та трестом, слабка виробнича дисципліна, спецеїдство. У зв'язку з кампанією розгорнулося цькування господарників в пресі (як говорили деякі з них, замітки рабкомів «настільки гостро відбиваються на безпосередніх взаєминах трестів, господарників, директорів і робітників, що часом робота стає неможливою»). З боку ж профспілкових діячів різкий протест викликало прагнення господарських органів домогтися зниження накладних витрат шляхом скорочення зайвих робочих, звільнення інвалідів, жорсткого проведення відрядної оплати, зниження всіх непродуктивних соціальних витрат [14, с. 34].

Наприклад, 11 липня 1926 р. на Арженській суконній фабриці проводилася конференція робітників, на порядку денному якої стояла доповідь про положення промисловості і проведення режиму економії. Були присутні 200 робітників. Директор Сурик в доповіді про режим економії вказав, що управління всіляко намагається економити, скорочена одна реєстраторка, конторник, за два місяці зекономлено 224 руб. Вказуючи на витрати, тов. Сурик сказав, що на ремонт квартири технорука витрачено 1300 руб. Після доповіді було багато виступів з боку

робітників, які обурено вказували, що «економія тільки на робітниках шляхом розвантаження і т.д., а спецам і адміністрації додають платню та збільшують штат». На конференції виявилось гостре невдоволення робітників спецами [18, с. 309-310].

Робочі, в свою чергу, пропонували урізати зарплату спецам, які отримують 500–1000 рублів на місяць, суворо карати розтратників, обмежити доступ непролетарського елементу в господарські та торгові органи, скоротити канцелярські штати. Об'єктом загального невдоволення були керівники високого рівня. «У зв'язку з режимом економії почали скорочувати робітників із заводів, фабрик і радгоспів. Усюди стало зростати безробіття. А зави і всі спеці отримують пристойну ставку – 200-300 рублів. Робочий же отримував 13 рублів 50 копійок, а врешті-решт і це відняли. Робочий залишився без шматка хліба. Потрібно б радянській владі скоротити зарплату зава і помзаву, який отримує 200 рублів, залишити йому 70 рублів, а ці 130 рублів – робітникам, які підлягають скороченню» [16, с. 598].

Вже в зверненні ЦК ВКП(б) про постановку періодичної преси у зв'язку з боротьбою за режим економії (28 червня 1926 р.) були відзначені серйозні проблеми, які породила кампанія – загострення взаємин робітників з адміністрацією підприємств і досягнення економії за рахунок робітників (зниження реальної зарплати, скорочення видатків на соціально-культурну сферу, невиконання колективних договорів) [11, с. 167]. В робочому середовищі режим економії уявляли собі як кампанію, яку повинні проводити виключно господарські органи. Тим часом керівництво підприємств нерідко починало зі свідомо непопулярних заходів – скорочення штатів, зниження розцінок, зменшення витрат на соціальні потреби (ясла, харчування тощо), економії на умовах праці. Це давало практично негайно певну суму економії і дозволяло відзвітувати перед вищими інстанціями про успішне виконання директив. У результаті режим економії відгукнувся на підприємствах хвилею спецеїдства, ворожості до адміністрації. Відзначалася масова негативна реакція робітників не тільки на окремі дії адміністрації, а й на саму ідею режиму економії, виявлялося «помітно нервово напружений настрій робітників» [21, с. 151]. Профспілкові органи зафіксували зростання числа трудових конфліктів у зв'язку з кампанією (по Союзу металістів, наприклад, з 550 в 1925 р. до 1500 в першому півріччі 1926 р.) [20, с. 91]. Більше того, на XV конференції ВКП(б) у жовтні 1926 р. говорилося про те, що «ніяке

інше гасло не зустрічало такого опору на підприємстві серед робітників, як гасло режиму економії» [1, с. 322].

Типовими були висловлювання: «Проведення режиму економії відбивається на спині робітників»; «Економія виробляється, а зарплатня не підвищується», «Я сільський, погано знайомий з політикою, але, по-моєму, економлять на робочих для режиму економії» [5, с. 33].

Таким чином, виникла загроза гострої кризи, що могла перерости в соціальний вибух. Влада повинна була щось зробити. З одного боку, відмовитися від справжніх цілей кампанії – посилювання трудової дисципліни, підвищення продуктивності праці, зниження соціальних витрат – було неможливо. З іншого боку, успіх кампанії залежав від поведінки мас. Вихід було знайдено: політичне керівництво поклало відповідальність за погіршення матеріального становища робітників на адміністративно-технічний персонал (спеців) підприємств і трестів, звинувачений у так званих збоченнях режиму економії.

Таким чином ціль кампанії режиму економії була оптимізація праці робітників для збільшення прибутку підприємств. Однак, на місцях вона трактувалася різноманітно, або взагалі не сприймалася. Загалом, кампанія справила негативне враження на робітників через кадрові звільнення на підприємствах, урізання платні, погіршення робочого процесу. Під гаслом ефективного господарювання режим економії привів до посилення командної ролі державного і партійного апарату в економіці взагалі та кадровій політиці зокрема.

I. V. Dubchac

SAVE MODE AND PERSONNEL POLICY IN STATE INDUSTRY OF THE USSR (1925-1927S)

The influence of economic reforms period of the new economic policy the personnel changes in the state production on the example of the campaign save mode (1925-1927s). The reasons of introduction of campaign, its development, completion and impact on the situation of workers. Special attention is paid to relations in production between employees, management and unions.

Keywords: *the new economic policy, saving mode, the personnel policy of the USSR.*

РЕЖИМ ЭКОНОМИИ И КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СССР (1925-1927 гг.)

Проанализировано влияние экономических реформ периода новой экономической политики на кадровые изменения в государственной промышленности на примере кампании режима экономии (1925-1927 гг.). Рассмотрены причины введения кампании, развитие, завершение и ее влияние на положение рабочих. Отдельное внимание уделено взаимоотношениям на производстве между работниками, администрацией и профсоюзами.

Ключевые слова: *новая экономическая политика, режим экономии, кадровая политика СССР.*

Джерела та література

1. XV конференция ВКП(б). [Текст] : Стенографический отчет / М.-Л.: Государственное издательство, 1927. – 1452 с.
2. Березанский Л. Производственное совещание. Что такое производственное совещание и как в нем работать. [Текст] / Л. Березанский. М.-Л.: Долой неграмотность, 1927. – 40 с.
3. Бехтерева Л. Н. Рабочие оборонной промышленности Удмуртии в 1920-е годы. [Текст] / Людмила Николаевна Бехтерева – Ижевск: УИИЯЛ УрО РАН, 1999. – 150 с.
4. Бродкина Л. И. Государственное регулирование трудовых отношений в годы нэпа: формирование системы мотивации труда в промышленности [Текст] / Л. И. Бродкина, Е. И. Сафонова // Экономическая история. – М., 2000. – № 5. – С. 23-46.
5. Бюллетень Ленинградского губернского комитета ВКП(б). [Текст] / Л., 1926. – № 14. – 78 с.
6. Голанд Ю. М. Кризисы, разрушившие нэп [Текст] / Юрий Маркович Голанд – М.: Международный НИИ проблем управления, 1991. – 98 с.
7. Голос народа. Письма и отклики рядовых советских граждан о событиях 1918-1932 гг. [Текст] сб. док. и материалов / Отв. ред.:

- А. К. Соколов; сост.: С. В. Журавлев и др. – М.: РОССПЭН, 1997. – 326 с.
8. Гольцман А. Режим экономии и строительство социализма [Текст] / А. Гольцман – М.-Л.: Хозяйство и управление, 1926. – 27 с.
  9. Єфіменко Г. Г. Радянська модернізація 1920-1930-х років [Текст] / Геннадій Григорович Єфіменко // Український історичний журнал. – К., 2002. - № 5. – С. 3-24.
  10. Коэн С. Бухарин. Политическая биография 1888-1938 [Текст] / Стивен Коэн – М.: Прогресс, 1988. – 574 с.
  11. КПСС в резолюциях решениях съездов, конференций и пленумов ЦК 1898–1986 гг. [Текст] : сб. док. и материалов в 2-х томах / Институт Маркса–Энгельса–Ленина–Сталина. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1953. – Т. 2. – 1204 с.
  12. Лютов Л. Н. Государственная промышленность в годы нэпа [Текст] / Лев Николаевич Лютов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1996. – 320 с.
  13. Лютов Л. Н. Обреченная реформа. Промышленность России в эпоху нэпа [Текст] / Лев Николаевич Лютов. – Ульяновск: Изд-во УлГУ, 2002. – 314 с.
  14. Мовчан О. М. Робітничий рух на Україні (20-ті рр.) [Текст] / Ольга Миколаївна Мовчан // Український історичний журнал. – К., 1999. – № 1. – С. 31–41.
  15. Павлов К. Режим экономии и некоторые противоречия нашего развития [Текст] / К. Павлов // Большевик. – М., 1926. – № 12. – С. 15-26.
  16. Письма во власть. 1917-1927 гг. [Текст] / Сост. А. Я. Лифшин, И. Б. Орлов. – М.: РОССПЭН, 1998. – 663 с.
  17. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам [Текст] : сб. док. и материалов в 16-ти томах / Сост.: К. У. Черненко, М. С. Смиртюков; Под общ. ред. К. М. Боголюбова, М. С. Смиртюкова. – М.: Изд-во Политической литературы, 1967-1988. – Т. 1. – 784 с.
  18. Совершенно Секретно. Лубянка Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.) [Электронный ресурс] : сб. док. и материалов /

- Редакційний Совет: А. Н. Сахаров, Г. Н. Севостьянов, В. С. Христофоров, В. К. Виноградов, Т. Вихвайнен, М. Кивинен, А. Гэтти, Л. Виола, Л. П. Колоднікова. – М.: Інститут Російської історії РАН, 2002 Режим доступу: <http://istmat.info/node/22548>
19. Сталин И. В. Сочинения [Текст] : сб. док. и материалов в 14-ти томах / Иосиф Вессарионович Сталин. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1946–1952. – Т. 8.– 394 с.
  20. Трудовые конфликты в Советской России. 1918–1929 гг. [Текст] : сб. док. и материалов / Ин-т рос. истории РАН, Москва, (Рос. Федерация), Мичиган. ун-т, Анн Арбор (США); Ред. Ю. И. Кирьянов (РФ), В. Розенберг (США) [и др.] – М.: Эдиториал УРСС, 1998. – 357 с.
  21. Ульянова С. Б. Противоречия «режима экономии» в промышленности в 1920-х годах [Текст] / Ульянова С. Б. // Вопросы истории. – М., 2003. – № 6. – С. 144–158.
  22. Фрумкин Б. М. Режим экономии и как его проводить. / Б. М. Фрумкин – М.-Л.: Хозяйство и управление, 1927. – 57 с.

Калякіна К. А.

УДК 94(470+571):929Кочубинський”18”

ПОЧАТОК ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ О. О. КОЧУБИНСЬКОГО У НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті відображений початок науково-педагогічної діяльності О. О. Кочубинського в Новоросійському університеті. Контакти з провідними науковцями-славістами підштовхнули його зробити важливий вибір на користь славістичної науки та присвятити їй все життя.

Ключові слова: *О. О. Кочубинський, російське слов'янознавство, Новоросійський університет, вступна лекція.*

Питання історії славістики в останні роки викликають підвищений інтерес науковців України. До числа недостатньо вивчених фігур славістів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відноситься професор Олександр Олександрович Кочубинський.